

GLEDALIŠKI LIST

SLOVENSKEGA NARODNEGA GLEDALIŠČA V LJUBLJANI

DRAMA

1946—1947

1

Bratko Kreft

Velika puntarija

VSEBINA: UVOD. — FRANCE LI-
PAH: OB »VELIKI PUNTARIJI«. —
FRIEDRICH ENGELS O KMEČKIH
UPORIH — KAJ PRAVI PRIMOŽ
TRUPAN O TISTIČ ČASIH... —
DR. K. B. GUBEC IN GREGORIČ

030024842

Premiera dne 13. oktobra 1946

Velika puntarija

Dramska kronika iz leta 1573. v petih dejanjih. — Spisal Bratko Kreft

Režiser in scenograf: Bojan Stupica

Matija Gubec	I. Levar	Franc Tahi, grof	V. Skrbinšek
Ilija Gregorič	S. Česnik	Gašpar Alapič, podban ..	B. Peček
Ivan Pasanec	S. Sever	Stjepko Gregorijanec,	
Ivan Mogajič	D. Bitenc	vitez	P. Kovič
Mihajlo Gušetič	J. Albreht	Simon Keglevič, vitez ..	L. Drenovec
Peter Sajnovič	M. Brezigar	Mihajlo Sekelj, baron ..	M. Bajc
Marko Nožina, uskoški		Uršula Hening, grašča-	
begun	J. Rohaček	kinja, vdova	Marija Vera
Ivan Matkalič, bobnar ..	B. Miklavc	Erdödičevka, vdova po	
Ivan Babič, župnik	I. Cesar	bivšem banu	M. Nablocka
Gubčeva žena	E. Kraljeva	Kanonik Martinič, ško-	
Mara, Gubčeva hči	M. Kačičeva	fov tajnik	S. Jan
Gregoričeva žena	M. Danilova	Škofov komornik	F. Lipah
Pasančeva žena	M. Boltarjeva	1. kmet	M. Cigoj
žena na smrt obsojenega		2. kmet	N. Simončič
kmeta	R. Bojčeva	3. kmet	D. Škedl
Ječar	J. Plut	1. ujetnik	L. Orel
Jurij Draškovič, škof in		2. ujetnik	***
ban	E. Gregorin	Rabelj	***

Kmetje, kmetice, Uskoki, vojaki, pustne šeme

Kostume po načrtih Dagmar Kučerjeve in Bojana Stupice izdelala gledališka krojačnica pod vodstvom Jožeta Novaka in živke Jančeve

Inspiciënt: Branko Starič — Odrski mojster: Anton Podgorelec — Šef razsvetljave: Adolf Premk — Lasuljar: Ante Cécić

Cena Gledališkega lista din 5.—

Lastnik in izdajatelj: Uprava Slovenskega Narodnega gledališča
Predstavnik Pavel Golia. Uredil dr. Bratko Kreft. Tiskarna Slovenija.
Vsi v Ljubljani.

GLEDALIŠKI LIST

SLOVENSKEGA NARODNEGA GLEDALIŠČA V LJUBLJANI

1946-47

DRAMA

Štev. 1

Začenjamo novo sezono naše Drame — drugo po Osvoboditvi. Delo v lanskoli sezoni, katerega vodstvo je bilo poverjeno režiserju Stupici, je bilo zelo težko, saj je bilo treba gledališče tako rekoč na novo organizirati, predvsem pa ga usmeriti v novi čas in novo miselnost. Včasih se je moralo vodstvo boriti s velikimi ovirami, toda odločno volja vseh, tako umetniškega kot tehničnega osebja in vodstva, jih je premagala in s tem ustvarila trdna tla, na katerih bo zidala nova sezona dalje.

Da bi se mogel režiser Stupica čim bolj posvetiti umetniškemu delu, ga je ministrstvo za prosveto na lastno prošnjo razrešilo ravnateljskih dolžnosti in imenovalo za ravnatelja Drame pesnika in dramatika Mateja Bora-Pavšiča, bivšega šefa odseka za gledališko umetnost v ministrstvu za prosveto.

Na prvem delovnem sestanku z vsem članstvom Drame je novi ravnatelj povedal nekaj osnovnih misli in smernic za bodočo sezono, obenem pa razložil repertoarni načrt. V svojem govoru je dal priznanje režiserju Stupici in članom Drame za njihovo delo v pretekli sezoni.

»Za uspešen in pravilen razvoj gledališkega ustvarjanja je potrebno načrtno delo. Predvsem se mora delo v gledališču razvijati v skladu z našo novo družbeno stvarnostjo. Zato je treba s smotno organizacijo ustvariti neposreden stik gledališča z ljudskimi množicami. V tem oziru je gledališče že v lanskoli sezoni mnogo storilo. V letošnji sezoni bo gledališče omogočilo obisk predstav delavstvu po sindikatih in sindikalnih abonmajih, ki bodo reorganizirani. Organi-

Novi ravnatelj Drame, pesnik in dramatik Matej Bora-Pavšič

ralo bo tudi skupinske obiske iz bližnjih industrijskih centrov (iz Kranja, Tržiča, Jesenic, Trbovelj itd.).

Treba bo poskrbeti za večjo popularizacijo našega gledališča. V pretekli sezoni ni imelo gledališče dovolj možnosti, da bi sproti obveščalo javnost o svojem delu. Tudi ocene gledaliških predstav niso izhajale v listih redno, ali pa z veliko zamudo, revijalne kritike pa sploh ni bilo. Te nedostatke bo skušalo gledališče sporazumno z merodajnimi činitelji in uredništvii v bodoči sezoni odpraviti, kajti ni si mogoče predstavljati uspešnega razvoja slovenske gledališke umetnosti, če ne spremlja njegovega dela smotrna in strokovna kritika.

Pri sestavi repertoarja je vodstvo gledališča vodila misel, da mora gledališče gojiti predvsem slovenska dela, kajti pri vseh narodih je zrasla izvirna gledališka umetnost iz domače dramatike, prav tako kakor se uspešno razvija dramatika s smotrnim, tesno povezanim in stvariteljskim delom gledaliških tvorcev. Za slovenskimi deli bomo posvečali prvo pažnjo ostali jugoslovanski dramatiki, slovanskim delom, svetovni klasiki in moderni dramatiki... Dramsko gledališče bo z deli, ki jih je sprejelo v svoj letošnji repertoar, nedvomno poglobilo v našem občinstvu zanimanje za slovensko gledališko umetnost.

OB »VELIKI PUNTARIJI«

Slovensko-hrvaški kmečki upor v l. 1573., simboliziran v geslu »Le vkup, le vkup uboga gmajna... V boj za staro pravdo...«, je do Osvobodilne vojne 1941—1945. leta eno izmed največjastnejših poglavij naše zgodovine. Pesem o stari pravdi je slovenska legenda in Matija Gubec njen legendarni junak. Če bi Gubec ne bil živel, bi si ga bil narod sam ustvaril v trpljenju in mukah! Sam bi si ga bil naslikal v pesmi, v baladi, na končnicah na panjih, čuval bi ga čuječe, ljubosumno in bi si ga ne dal izruvati iz srca niti ga izmaliti v svoji zgodovini.

Podoba naše zemlje je Triglav nad Jadranskim morjem. Podoba naše zgodovine je Matija Gubec.

Bistvo naše sedanjosti je zmaga Osvobodilne fronte.

*

Ob Kreftovi »Veliki puntariji« ni mogoče misliti samo na golo zgodovino, kajti »stara pravda« je osnovni pojem našega naroda, rdeča nit, ki se vije skozi vsa stoletja njegovega trpljenja, zdaj trepetaje, komaj še plapolaje, zdaj zažari ob protinemških demonstracijah, zdaj spet ugasne, toda še tli; zdaj spet zaiskri njen ogenj v

Režiser in scenograf
»Velike puntarije«
ing. arh. Bojan Stupica

delavski krvi na Zaloški cesti in se prežré še stokrat iz vseh oklepov na tovarniških stavkah, delavskih sestankih in dijaških demonstracijah, dokler ne udari njen plamen v odločilen in mogočen kres, v davno sanjani sveti kres naših očetov, v najsvetlejšo plamenico naše zgodovine — v Osvobodilni borbi.

Sključene postave, upognjena, vase zaklenjena drža, motni, blo-deči pogledi; jecljajoča, šepetajoča, okrnjena, zadržana govorica; žgoča bol neizgovorjene besede; tavanje, iskanje, obup, kleče-plaztvo, izdajstvo, bratomor —

To so bile besede naše preteklosti.

Toda naša zgodovina pozna še eno besedo: upor! Za Črtomirjem jo je prvi izpregovoril Matija Gubec; toda njegova beseda bi zamrla, da ni bila z razbeljenim železom vžgana narodu v telo in za vse večne čase posvečena na Gubčevem prestolu sredi zagrebškega Markovega trga.

Takrat si je narod zaklenil Matijo Gubca na dno svojega srca. Na preji, ob pastirskih ognjih, po košenicah in vinogradih so šepetali njegovo mučeniško ime; zemlja ga je vsrkala vase in piščalka, iz vrbe vrezana, jim ga je prepevala iz roda v rod, dokler ni narod v tretje zavpil besedo »Upor!« v Gubčevi brigadi in v nešteti naših odredih od Rezijske do Gubčeve rojstne vasi, po jadranski obali in po vsej naši zemlji.

Po Kreftovi »Veliki puntariji« ni mogoče misliti samo na Gubčevo dobo tudi zato ne, ker je ta njegova »Kronika« izrazito kolektivna drama na zunaj in še bolj na znotraj. Nujna notranja posledica tega dejstva je pisatelju narekovala besede in govore, ki bi jih lahko govorili naši junaki kadar koli in kjer koli v naši preteklosti. Nujna posledica tega dejstva je Kreftu narekovala misli, ki so pro-roške za osvobodilni boj in kakor vnaprej napisane za naše sedanje smernice.

Ta mesta so v drami največja in najbolj pomembna, ta mesta bodo ostala v poslušalcu in v zgodovini našega slovstva.

*

»Veleizdajalci smo, ker že leta in leta čakamo na staro pravdo, ker hočemo živeti pošteno, kakor so živeli naši očetje in dedi, ker ne moremo več vleči grajskega pluga in brane, ker je glad prišel v deželo prav zato, ker smo hodili vedno na tlako, svoja polja pa prepuščali usodi. Veleizdajalci, ker krvavimo pred Turkom, stavimo utrdbe iz lastnih teles; ker gospoda noče več pomagati pri zidanju, pošiljamo deputacije, se ponižno klanjamo in prosimo za stare pravice — mi, kmečka raja, kmečki psi, vprežena živina, edini in poslednji soldati, ki čuvajo to zemljo pred Turki. — mi smo veleizdajalci!?

Ni dovolj, da so nas iztrpinčili in izmozgali, zdaj so pljunili še na našo čast! Ali mislijo, da kmet nima časti, da mu je čast deveta skrb?! Ali nam hočejo vzeti poslednje, kar nam je ostalo?

Zdaj ni več poti nazaj. Zdaj je konec. Pokazali jim bomo, kdo je veleizdajalec...

Ali nam ne sekajo glav, ali nas ne bičajo in vesijo, če si upamo zahtevati nekaj, kar je naše in kar je bilo naše v prejšnjih stoletjih? Okradli so nas, ogoljufali, odvzeli so nam staro pravdo, oropali so nas vsega, kar daje kmetu čast, veljavo in moč...

Na tej zemlji smo se rodili, tu smo zrasli, na tej zemlji se potimo in krvavimo, zanjo se bomo topli, da ne bo naša samo v smrti, ko nas v grob polagajo, temveč tudi v življenju!

*

Kmečka vojska mora biti vzorna vojska! Vso kmečko rajo moramo dvigniti.

— In če ne pojdejo vsi?

Morajo. Zdaj gre za vse. Če ni drugače, jih je treba prisiliti. Kdor nima pameti, mu jo je treba vtepti...

Kako boste cenili svobodo, če se še boriti ne znate zanjo?...

*

Dr. Bratko Kreft

Kmetje, puntarji! Prišel je trenutek, o katerem smo že dolgo govorili, na katerega smo že dolgo čakali in se pripravljali nanj! Trenutek velike preizkušnje naše, ognjeni krst, skozi katerega mora kmečko ljudstvo, da si pribori staro pravico. Kaj je stara pravda danes? Od dne, ko smo pričeli punt, in do danes, je pridobila na pomenu in veljavi! Danes ne gre več samo za zemljo in stare svobode, danes gre za veliko več. Kajti pokazalo se je, da smo ostali kmetje edini kristjani, edini branilci in zagovorniki resnice in pravičnosti, kakor ju je Bog postavil. Ostali smo sami na tem svetu, nikogar ni za nami, nobene pomoči ne moremo pričakovati, samo na pesti se lahko zanašamo, na svoje delovne, žuljave roke. Plevelj je treba iztrebiti iz polj in njih, da bo pšenica lahko pognala svojo kal in obilno obrodila. Toliko plevela je zraslo na Gospodovi njivi, da smo morali nabrusiti srpe in kose, nabrusiti meče. Zdaj gremo na

žetev, v kateri bo padel plevel, a padali bodo tudi kosci! Toda zaradi tega naj nihče ne kloni, nihče ne sme kloniti in če pademo vsi!

Ženske, ne točite solz za nami, pomagajte ranjencem! Mislite na svoje otroke, da ne boste malodušne, kajti vstali smo zato, da bi nam bilo dobro, otrokom našim pa bolje. Za sveto stvar gre zdaj, ker gre za pravico in svobodo! Dekleta, ohrabrite svoje fante, da bodo šli osrčeni v boj, podprite jih, da bo zmaga naša!

Vsakdo naj bo na svojem mestu, kakor je za vojščaka prav. Marsikdo je v zadnjih dneh že dvomil, nekateri so delali nered, a sedaj ne sme biti nikogar, ki bi ostal zadaj. Tistim pa, ki so godrnjali in ki mogoče v mislih še godrnjajo, pravim, da je pravica trda, svoboda sveta stvar, ki se je ne sme omadeževati...

Zemlja mora biti naša, z našim znojem je prepojena, in če je treba, naj bo prepojena tudi z našo krvjo, da bo kot pšenično klasje vzknila iz nje stara pravda.

*

— Saj jočem, oče, ne mislite, da mi ni hudo za vas! Toda vse, kar sem videla in trpela zadnje čase, mi je srce izpremenilo v kamen. Žalost se mi je izpremenila v upor in ena sama misel je v meni: Pogumno umrite! Ne dajte se!... Naj ve ves svet, kako so umirali kmečki puntarji!

Hvala, Mara. Zdaj vem, samo take besede sem čakal! Potreboval sem jo! To je bil krik kmečkih koč! Zdaj grem mirno v smrt. Z vso dušo spet verujem, da bo prišel nekoč dan stare pravde!«

*

*

*

Jasno je, da take besede niso bile po volji zagrebškemu biskupu in banu leta 1573. — in jasno je, da take besede niso bile vseh ljubljanskemu banu, ne škofu, ne policiji leta 1938!

*

Josip Vidmar je že l. 1936. izjavil v beogradski »Pravdi«: — Pisatelj »Celjskih grofov« in »Malomeščanov« je tu prekosil samega sebe. Brez dvoma je to dozdej njegovo najboljšo delo in mislim, da bo to repertoarna igra, ki bo ostala več sezon na repertoarju. Delo je jako dobro, scensko efektno in kot dramska kronika izredno živo in plastično. Na podlagi velikega proučevanja zgodovinske literature se je Kreftu posrečilo, da se je popolnoma vživel v Gubčevo dobo in da jo je verno prikazal na odru... Avtorjeva zrelost je v vsakem pogledu dosegla svoj višek in njegova prva, sicer odlična dela, bo vsekakor zasenčil »Gubec«. —

V »Slov. narodu« od 21. julija 1937 piše nepodpisani poročevalec: — V ustvarjanju B. Krefta je ta drama velik korak naprej. V svojem dosedanjem delu se je Kreft še boril z intelektualizmom. Sicer se kaže že v njegovih dramah pred »Veliko puntarijo« zdrava, prekipavajuča

elementarnosti, zlasti v »Celjskih grofi« in v »Malomeščanih«, toda na svoji poti dramskega ustvarjanja si je Kreft v teh delih še vedno pomagal s konstrukcijami razuma. Glede tega je treba upoštevati Kreftovo svojevrstno prizadevanje. Kreft orje ledino v nekem novem svetu življenjskih vrednot, po vsebini je nosilec novih pogledov na svet in življenje in nosilec vrednot, do katerih se je moral dokopati po napornem oblikovanju samega sebe s pomočjo razuma. Kaotičnost instinktov, ki mu kažejo svet in življenje, zlasti pa socialno plat vsega dogajanja, je moral urediti v novo harmonijo. To je veliko delo prevrednotenja vrednot v njem, delo, ki zahteva vse umske sposobnosti in dar ostrega opazovanja.

V »Vel. puntariji« se je Kreft dokopal že do jasnejšega obzorja in je že »nad stvarjo«. Odslej bo imel čedalje večjo distanco do svojega sveta življenjskih vrednot, to se pravi, da bo njegov dramsko oblikovalni talent čedalje svobodneje ustvarjal brez intelektualnih konstrukcij. Kreft je prišel na čisto s samim seboj in s svetom, zaradi tega ima vse pogoje za veliko ustvarjanje. —

»Z vso dušo spet verujem, da bo prišel nekoč dan stare pravde!«

Kraljeva banska uprava in uprava policije v Ljubljani sta se tega bali. Za ilustracijo navajamo samo nekaj pomembnih mest, ki jih je črtala cenzura, ko se je vršil boj za vprizoritev »Velike puntarije«.

1.) ... Na str. 7 naj se črta naslednji odstavek: »Kakor Kristus ni kriv, da sta ti in Gregorijanec njegova vernika, tako tudi jaz nisem kriv, če se Tahi izdaja za luterana ... in to pove. Sakramentum, sakramentum!«

Na isti strani nižje naj se črta tudi stavek: »Berem, berem nove knjige, premišlujem, in zdaj ne vem več, ali je Bog lutrovski ali papeški.«

....

Končno naj izpade tudi škofovski blagoslov pred odhodom v boj — na str. 33. in Matkaličev vzklik na 43. strani: »Cesar je daleč, Bog še dalje.«

Druge izpremembe niso potrebne.

2.) ... Izjava prosvetnega oddelka je kratka in ne obsega po mnenju podpisanega referenta vseh mest, ki jih je treba črtati, oziroma izpremeniti iz vzgojnih razlogov in da se pri enem delu gledaliških obiskovalcev ne izzove nerazpoloženje in kritika.

Izjava podpisanega referenta se glasi: V drami se opetovano ponavlja pridevnik »puntarski«: »Puntarski bobnar« (str. 1); »puntarski kanon, puntarska beseda« (str. 8). Tudi naziv drame »Velika puntarija« se mi ne zdi primeren, ker bi se rabilo lahko izraz »Kmečki punt«. Vendar pa v gorenjem pogledu navzlic obstoječim

labilnim socijalnim in moralnim razmeram ni pričakovati negativnega vtisa pri poslušalcih; zato se kaka izprememba ne predlaga.

Nedopustna pa so iz vzgojnih razlogov in radi različnega svetovnega naziranja gledališče obiskujočega občinstva sledeča mesta, da jih je izpustiti, oziroma izpremeniti...

(Tu je navedenih več takih mest, med dr.): V prvi vrsti prizora 18 je črtati besedi: »Papist«, »grofovski«.

Str. 53. V drugi vrsti je črtati besedi: »zase«, »Škoda!«)

Vloge, ki so dodeljene po pisateljevi intenciji banu in škofu Draškoviču, kanoniku Filipoviču in župniku Babiču, so mestoma tako napisane, da bi navzlic časovni razliki (dejanje se je vršilo leta 1573.) besedilo moglo vznemoljiti en del poslušalcev in izzvati neugodno kritiko... Že sama inscenacija ob začetku četrtega dejanja, ki postavlja škofa v sredo med gospo Erdödijsko in Heninovo, pripovedujočega zabavne stvari, bi izzvala pri enem delu poslušalcev kritiko...

...Izpasti bi morali tudi v predzadnjem odstavku besedi »Fides Romana«...

3.) »Če bi Uprava gledališča vztrajala na tem, da se z »Veliko puntarijo« otvori jesenska sezona, potem bi se vprizoritev morala prepovedati.

Vprizoritev tega dela se da rešiti samo na ta način, da Uprava delo potisne v ozadje in mu s tem vzame programsko važnost, ki bi jo sicer imelo kot otvoritveni komad v sezoni... V začetku sezone bi vzbudilo pozornost in odpor.

Igra je namreč tendencijozna. Po Kreftovi zamisli puntarje ne premaga ban, temveč škof, ki se po jezuitski morali proti puntarjem zveže z luterani, ko pa je punt na tleh, luterane izda. Tridentinski koncil triumfira nad Gubcem. In to naj bo »dramska kronika iz leta 1573!«

Po vsem tem cenzuriranje zdaj še ni aktualno. Načelno stališče priobčil došlemu upravniku Župančiču.

4.) Pov. II. N. 1369/1.

Ministrstvo je odločilo, da se ta igra ne sme vprizoriti.

Po naročilu g. pomočnika obvestil ob 12.15. uri telefonično g. upravnika Župančiča, da se igra »Velika puntarija« ne igra (ne sme vprizoriti).

(Lj. 24./II. 38.)

*

»Društvo slov. književnikov v Ljubljani« je dne 24./III. 38 poslalo banu dr. M. Natlačenu dopis:

»Gospod ban! Slovenski književniki, združeni v Društvu slovenskih književnikov v Ljubljani, se pridružujejo resoluciji slovenskega Penkluba od 14./III. 1938, ki vsebuje predlog za umik ukrepa kr. banske uprave v Ljubljani o prepovedi Kreftove zgodovinske drame »Velika puntarija«.

Ko sporočamo visokemu naslovu ta sklep društvenega odbora, izjavljamo za društvo, v katerem so združeni slovenski književniki vseh struj, da nas vodi pri tem samo skrb za napredek slovenske kulture.«

Za DSK sta pismo podpisala predsednik Fr. Koblar in tajnik Tone Seliškar.

Prepoved je obveljala.

Tako imajo tudi igre svojo usodo.

*

*

*

»Z vso dušo spet verujem, da bo prišel nekoč dan stare pravde!«
vzklikne Gubec malo pred smrtjo.

In prišel je.

Zakaj podoba naše zemlje je Triglav nad Jadranskim morjem!

Veličastna podoba naše zgodovine je Matija Gubec.

Bistvo naše sedanjosti je zmaga Osvobodilne fronte.

Francè Lipah.

F. ENGELS O KMEČKIH UPORIH

(Iz knjige »Nemška kmečka vojna«, založila »Proletarska knjižnica«
v Ljubljani 1936, prevedel Tone Rodnik.)

... Tri stoletja so pretekla od takrat (Engels je svojo razpravo napisal leta 1850. v Londonu. Op. ur.) in marsikaj se je spremenilo, vendar ni kmečka vojna tako zelo odmaknjena današnjim bojem in nasprotniki, s katerimi se je treba boriti, so po večini isti. (Str. 9.)

*

... Medtem, ko je imel dvig trgovine in industrije v Angliji in Franciji za posledico spojitev interesov vse dežele in s tem politično decentralizacijo, je dosegla Nemčija le grupacijo interesov po posameznih pokrajinah, zgolj okrog krajevnih središč in s tem politično razcepljenost; razcepljenost, ki se je kmalu nato z izključitvijo Nemčije iz svetovne trgovine šele prav utrdila. V isti meri kot je razpadala čisto fevdalna država, razpadala državna zveza sploh, so se osamosvajali veliki imetniki državnih fevdov v skoraj neodvisne kneze, so sklepala na eni

strani državna mesta, na drugi državni vitezi zveze, zdaj drug proti drugemu, zdaj proti knezom ali cesarju. Državna oblast, ki si sama ni bila na jasnem o svojem položaju, je negotovo nihala med različnimi elementi, ki so sestavljali državo in pri tem vedno bolj izgubljala avtoriteto...

... V teh razmerah se je položaj iz srednjega veka preostalih razredov bistveno spremenil, poleg starih pa so se oblikovali novi razredi.

Iz visokega plemstva so izšli knezi. Bili so že skoraj popolnoma neodvisni od cesarja in imeli večino vrhovnih pravic. Na svojo pest so se vojskovali in sklepali mir, vzdrževali stalne vojske, sklicovali deželne zборе in predpisovali davke. Podredili so si skoraj večino nižjega plemstva in mest; neprestano so si prizadevali, da bi si prilastili še ostala mesta in baronska posestva, ki so bila še pod neposredno državno oblastjo. Nasproti tem so nastopali zedinjevalno, medtem ko so proti državni oblasti nastopali razedinjevalno.

... Denarne potrebe knezov so rasle z razkošjem in s povečevanjem dvorov, s stalno vojsko in rastočimi stroški vladanja. Davki so pritiskali vedno bolj. Mesta so bila po večini zaščitena proti njim s svojimi privilegiji; vsa teža davčnih bremen je pritiskala na kmete, tako na one, ki so bili podložni knezom samim, kot na nevoljnike in podložnike fevdnih vitezov. Kjer ni zadostovalo neposredno obdavčenje, so uvedli še posredno; uporabljali so najrafiniranejše manevre finančne umetnosti, da bi napolnili luknjičavo državno blagajno. Če vse to še ni zadostovalo, če niso imeli ničesar več, kar bi se dalo zastaviti in če jim ni hotelo nobeno svobodno državno mesto dati posojila, so si pomagali z denarnimi postopki najumazanejših vrste, kovali slab denar, stavljali visoke ali nizke prisilne tečaje, kot je to državni blagajni prišlo... Tudi sodstvo je bilo za kneza stalen in ne pomemben trgovski predmet. Skratka, tedanji podložniki, ki so morali poleg tega zadovoljevati še osebno grabežljivost knežjih oskrbnikov in uradnikov, so v polni meri okušali vse blagoslove »očetovskega« vladnega sistema. (Str. 11, 12, 13. To gospodo zastopajo v drami grof Tahi, Alapič in Erdödjevka.)

*

Nižje plemstvo, viteštvo, se je naglo bližalo propadu... Razvoj vojaške stroke, rastoči pomen pešcev in novo strelno orožje so odstranili pomembnost vojaških sposobnosti nižjega plemstva kot težke konjenice in obenem odpravili nepremagljivost njihovih gradov. Prav tako kot nürnberški rokodelci so postali tudi vitezi spriči napredka industrije nepotrebni. Njihov propad je znatno pospešilo tudi pomanjkanje denarja... Da bi krili svoje rastoče potrebe, so se morali milostni gospodje zatekati k istim sredstvom kot knezi. Plemiško odiranje kmetov je raslo z vsakim letom. Nevoljnike so izsesali do poslednje kaplje krvi, podložnikom pa nalagali pod najrazličnejšimi pretevezami in imeni nove dajatve in nove obveznosti. Tlako, obresti, davščine, dajatve ob smrti, zaščitnine itd., so kljub vsem starim pogodbam samovoljno zviševali. Soditi niso hoteli ali pa so tržili s pravico, kjer pa vitez ni mogel priti drugače do kmetovega denarja, ga je vrgel brez nadaljnega v ječo in ga prisilil, da se je odkupil. (Str. 13—14, Keglevič, Heningovica, Gregorijanec.)

*

Duhovščina, predstavnik ideologije srednjeveškega fevdalizma, ni nič manj čutila vpliva zgodovinskega preobrata. S tiskarstvom in potrebami razširjenejše trgovine ji ni bil odvzet samo monopol čitanja in pisanja, temveč tudi višje izobrazbe. Delitev dela je nastopila tudi na intelektualnem področju. Novi stan juristov jo je izpodrinil iz cele vrste najvplivnejših uradov. Tudi duhovščina je postajala po večini odveč in je to tudi sama pripoznavala s svojo vedno bolj rastočo lenobo in nevednostjo. Toda čim bolj je bila nepotrebna, tem številnejša je bila — po zaslugi svojih nenavadno velikih bogastev, ki jih je z uporabo vseh mogočih sredstev še neprestano množila.

V duhovščini sta bila dva vseskozi različna razreda. Duhovniško fevdalno hierarhijo je tvoril aristokratski razred: škofi in knezoškofi, opati, priorji in drugi prelati. Ti visoki nosilci cerkvenih dostojanstev so bili ali sami državni knezi ali pa so vladali kot fevdni gospodje pod vrhovno oblastjo drugih knezov razsežnim predelom zemlje s številnimi nevoljniki in podložniki. Svojih podložnikov niso le prav tako brezobzirno izžemali kot plemstvo in knezi, ampak še dosti bolj nesramno. Poleg surovega nasilja so se posluževali vseh šikan religije, poleg strahot mučenja vseh strahot izobčenja in odklanjanja odveze ter vseh spletk spovednice, da bi iztrgali podložniku poslednji vinar ali še pomnožili cerkveno dediščino. Ponarejanja listin so bile pri teh častitljivih možeh običajno in priljubljeno sredstvo sleparstva. Toda čeprav so dobivali poleg običajnih fevdnih dajatev in obresti tudi desetino, jim vsi ti dohodki še niso zadostovali. Izdelovanje čudežnih svetih podob in relikvij, ustanavljanje odrešujočih poti in barantanje z odpustki je pomagalo izmamljati iz ljudstva pomnožene dajatve in to dolgo časa z najboljšim uspehom.

Na te prelate in njihovo neštevilno žandarmerijo menihov, ki se je s širjenjem političnega in verskega ščuvanja stalno množila, se je osredotočilo ne le sovraštvo ljudstva, ampak tudi plemstva... V kolikor so bili podrejeni neposredno državi, so bili na poti knezu. Lahkotno, udobno življenje rejnih škofov in opatov ter njihove meniške armade, je vzbujalo zavist plemstva in ogorčalo ljudstvo, ki je moralo poravnovati stroške in to tem bolj, čim bolj je vse to kričeče bilo v obraz njihovim pridigam. (Str. 15—16, ban in škof Draškovič, kanonik Martinič.)

Plebejski del duhovščine so sestavljali podeželski in mestni pridigarji. Bili so izločeni iz fevdalne cerkvene hierarhije in niso bili deležni njenega bogastva... Po poreklu meščani ali plebejci, so bili dovolj blizu življenjskemu položaju množic, da so si ohranili kljub svojemu popovstvu simpatije meščanov in plebejcev. Soudeležba pri gibanjih dobe, ki je bila pri menihih le izjemna, je bila zanje običajna. Iz svojih vrst so dajali teoretike in ideologe gibanja in mnogi izmed njih, predstavniki plebejcev in kmetov, so zato umrli na morišču. (Str. 16. Podoba takega ljudskega duhovnika je v drami župnik Babič.)

★

...Pod vsemi temi razredi je stala velika izmозgavana množica naroda, kmetje. Na kmetu je slonel celotni družbeni sestav: knezi, uradniki, plemstvo, duhovščina, patriciji in meščani. Naj je živel na ozemlju kakega kneza, kakega državnega barona, kakega škofa, kakega samostana, kakega mesta, povsod so ravnali z njim kot s stvarjo, kot s tovarno živino in še huje. Če je bil nevoljnik, je bil prepuščen svojemu

gospodu na milost in nemilost. Če je bil podložnik, so zadostovale že po zakonu in pogodbi določene dajatve, da so ga strle; toda te dajatve so se z vsakim dnem še množile. Večinoma je moral delati na gospodarjevih posestvih; od tistega, kar je pridelal v redkih prostih urah je moral plačevati desetino, obresti, zemljarino, potnino (vojni davek), deželni in državni davek. Ni se mogel ne poročiti in ne umreti, ne da bi za to plačal gospodu. Poleg redne tlake je moral za milostljivega gospoda grabiti steljo, nabirati jagode, maline, polže, goniti divjačino, sekati drva itd. Ribarjenje in lov sta pripadala gospodu; kmet je moral mirno gledati, če je divjačina uničevala njegovo žetev. Občinske pašnike in kmečke gozdove si je gospoda skoraj povsod nasilno prilastila. Kakor nad imetjem, tako je gospod samovoljno vladal nad kmetovo osebo, nad njegovo ženo in hčera. Imel je pravico do prve noči. (Glej V. dejanje »Celjskih grofov«, spor Friderika in Ulrika zaradi kmečkega dekleta-neveste.) Če se mu je ljubil, ga je vrgel v ječo, kjer ga je z isto gotovostjo kot sedaj preiskovalni sodnik, čakalo takrat mučenje. Če se mu je zljubilo, ga je ubil ali obglavil. Med tistimi izpodbudnimi poglavji »Caroline« (»Pravilnik krvavega sodišča« cesarja Karla V. 1519—1556), ki govore »o rezanju ušes«, »o rezanju nosu«, »o iztaknjenju oči«, »o sekanju prstov in rok«, »o obglavljenju«, »o kolesih«, »o sežiganju«, »o ščipanju z žarečimi kleščami«, »o razčvetverjenju« itd., ni niti enega, ki bi ga milostljivi gospod in zavetnik ne bi bil poljubno uporabljal proti svojim kmetom. Kdo naj bi ga bil ščitil? Na sodiščih so sedeli baroni, duhovniki, patriciji in juristi, ki so pač vedeli, čemu jih plačujejo. Saj so vendar vsi oficialni stanovi države živeli od izmозgavanja kmetov. (Str. 20.)

*

Revolucionarna opozicija proti fevdalizmu se vleče skozi ves srednji vek. Pojavlja se kot mistika, kot javno krivoverstvo, kot oborožen upor, kakršne so že bile časovne razmere. (Str. 23.)

Krivoverstvo mest — in to je prav za prav oficialno krivoverstvo srednjega veka — se je obračalo predvsem proti duhovščini, katere bogastva in politični položaj je napadalo... (Str. 24.)

Popolnoma drugačen značaj je imelo krivoverstvo, ki je bilo neposreden izraz kmečkih in plebejskih potreb in ki je bilo skoraj vedno zvezano s kakim uporom... Zahtevalo je zopetno uvedbo praksiščanske enakosti med člani občine in priznanje tega kot pravilo tudi za meščanski svet. Iz enakosti otrok božjih je sklepalo na meščansko enakost in deloma celo že na enakost premoženja. Izenačenje plemstva s kmeti, patricijev in privilegiranih meščanov s plebejci, odprava tlake, zemljiških dajatev, privilegijev in vsaj najbolj kričečih premoženjskih razlik, so bile zahteve, ki so jih stavili z večjo ali manjšo določenostjo in jih označevali kot nujno posledico praksiščanskega nauka. (Str. 25.)

... Kljub najnovejšim izkušnjam ne vidi nemška ideologija v bojih, ki jim je podlegel srednji vek, še vedno ničesar drugega kot silovite teološke prepire... O razrednih bojih, ki jih bijejo množice v teh pretresih in katerih zgolj zunanji izraz je vsakokrat na zastavo napisana politična rečenica, o teh razrednih bojih nimajo ti ideologi niti danes nobenega pojma, čeprav se razlega poročilo o tem dovolj glasno ne le iz tujine, ampak tudi iz mrmranja in srda mnogih tisočev domačih proletarcev. (Str. 22.)

KAJ PRAVI PRIMOŽ TRUBAR O TISTIH ČASIH...

(Iz knjige Dr. Mirko Rupel:
Slovenski protestantski pisci TZ 1934)

Čeprav je bilo Trubarjevo delo osredotočeno v versko-reformatorski in narodno-slovenski razsvetljenski vnemi, čeprav je ob neki priliki celo pozval kmečko ljudstvo naj voljno trpi reve in stiske in naj se ne upira, nam vsaj en njegov zapisek priča, da se je moral osebno dobro zavedati krivic, ki so se godile ljudstvu.

Odstavek, v katerem govori o teh krivicah, je ohranjen v dveh inačicah, ki sta obe ostri obsodbi vladajoče gosposke. Tam pravi:

»Katera gosposčina, mala oli velika, nemilostivu s sujemi kmeti inu pokorniki okuli hodi, po sili inu po krivini tu nih jemle, prevelike štivre inu tlake nalagajo, hud konec vzemo; nih blagu do tretjiga erba ne pride, nih stan inu žlahta cilu pogine, koker so ti celski knezi, naj so si dosti kloštrov inu kaplanij štiftali, v Rim hodili, vsi poginili inu konec vzeli, za volo kir so nih kmetom te lipe ščere po sili jemali, ž nimi kurbali inu drugo krivino inu silo obhajali.«

V inačici tega odstavka določno imenuje to brezobzirno gospodo za »vogrsko, krovaško, slovenskih inu družih dežel gosposčino...«

O praznoverju fiste dobe, ki ga je oficialna cerkev podpirala

...Undu se je tudi ena vsem ludem vejdeča k..... tej so djali Šavleča Katerina, inu ena vduva Margeta Hudakončevka inu en muj stric Gregor Trubar malinar — le-ti tri so se tudi veden svetili inu pravili, koku se nim Divica Marija perkazuje inu hoče imejti, de se na Silevici ni en nunski klošter sezida. S tejm pravlenem so tudi h ti cerkvi dosti gvanta inu živine perpravili. Od tiga so farji inu cehmojstri dobru lebali inu per tim hud konec vzeli: farmušter te iste cerkvi je od sujga svaka ubijen, cehmoštre so Turki ujeli, mujga strica Gregorja je enu drivu ubilu, Hudakončevka je v Ah hodejoč — nišče ne vej, kej oli koku — umrla. Glih taku ta cerkov na Sveti gori per Gorici je tudi od ene zludjeve babe gori prišla inu te druge cerkve na gorah skoraj vse. H timu farji, škofi inu nakateri gospudje melče, za volo kir od taci h malikovih ofrov imajo dosti mesa h kuhanu. Oli zludi nje, kir h taki pregrehi inu golufiji melče, zuper ne pridigujo inu ne branijo, bodo tudi kuhal v tim peklu vekoma, ako prave pokure inu per pravim časi ne dejo.

O turških vpadih

(Prevod dr. Rupla)

...To ubogo ljudstvo, zlasti tisto, ki prebiva na Kranjskem in na Krasu, napadajo kakor Hrvate in Bezjake večkrat v letu Turki in martolozi, ga love, odvajajo in drug drugemu prodajajo v večno in žalostno suženjstvo za sramotno uporabo, hiše in posestva pa jim požigajo.

O kupčiji z odpustki

...V tim lejtü po Kristusevim rojstvu M. D, XVII., tu je, od letošniga lejta pred XLV lejti, je papež Leo, ta deseti tiga imena, po vseh nembških inu drugih deželah te rimske velike odpuske z velikimi listmi inu petčati okuli pošiljal... Inu le-te papeževe odpuske so ti menihi povsod taku visoku vzdigovali inu hvalili, de so očitu pridigovali, kedar en človik v to skrinko poleg odpuskovih listejh, v ti cerkvi stoječo, za aniga mrtviga perjatila en desetak vrže, taku v tim istim času, kedar ta desetak v skrinki doli leti inu zgoni, taku tiga mrtviga dušica iz vic v ta nebesa gori gre inu leti.

O jezuitih

(Prevod dr. Rupla)

Iz tega se dá sklepati, da se ta nova, volčja bratovščina v ovčjem oblačilu z visokodonečim naslovom (nočejo se imenovati bratje Gospoda Jezusa kakor vsi navadni pobožni kristjani..., ampak tovariši njegovi) hoče vrniti kakor med druge narode tudi v našo domovino, se tu vgnezditi ter s hinavskim, licemerskim življenjem in z lokavimi, napihnjenimi, sladkimi besedami odvesti in odtegniti preproste, dobrosrčne kristjane naše domovine od prižgane svetlobe svetega evangelija v prejšnjo temo razkrinkanega in razodetega Antikrista v Rimu. Kajti ta novi red družbe Jezusove je zato ustanovljen, razširjen po vseh deželah in obdarjen z mastnimi prebendami, bogatimi samostani, velikimi svoboščinami, naklonjenostjo in varstvom visokih mogotcev, da bi razpadlo papeštvo in Antikristovo razdejano kraljestvo spet obnovil, ohranil in razširil, o čemer priča to, da si tovariši Psevdokristusovi bolj ko drugi papeževi redovi, učitelji in pristaši zelo prizadevajo ne samo s krivimi pridigami, spisi in hinavskim življenjem, ampak tudi s poučevanjem, da bi ohranili papeževo trinoštvo in malikovavstvo.

O potratnosti in razkošju

...Nikdar poprej od obenih ljudi na svejtu ni bilu slišati ne viditi take oferti, požreščine inu mnogotere nepridne potrate, koker zdaj per nas se godi suseb s tejm gvantom inu gostovanem. Mi zdaj te naše smrkove glave, te smrdeče trebuhe, blatne noge zgul ž žame-tom, damaskom, škrlatom, spinatom, židami, zlatom, srebrom, s per-lami inu žlahtnimi kamini oblačimo inu na nje obesujemo. Nikdar poprej per nikomer, per obenim gostovanu oli povableni se nej tulikaju dragih, sladkih mnogoterih jejdi inu riht kmalu naprej neslu inu postavilu kokor zdaj, nekar le samuč per žlahtnikih, temuč tudi per purgarjih etc.

O tridentinskem cerkvenem zboru

(Iz Trubarjevega pisma Joštu Gallenberškemu, Urach, 11. IV. 1562.
Prevod dr. Rupla)

Tridentinski cerkveni zbor ni nič sklenil: škofje niso edini, ne delajo nič, samo gostijo se in nečistujejo. Babilonsko rimsko nečist-nico je treba pred vsem svetom razkrinkati in osramotiti.

GUBEC IN GREGORIČ

(Iz zgodovinskega uvoda k »Veliki puntariji«, izdala Slov. matica
1937, I. v Ljubljani)

O Matiji Gubcu nimamo nobenih jasnih sporočil. Ni znano, na kak način so izginili dokumenti, ki bi morali biti v Zagrebu. Ali so zgoreli ob kakšnem požaru, ali jih je skrbna gosposka roka sama že v tisti dobi uničila, da bi potomci ne mogli izvedeti prave resnice o kmečkem puntu in njegovih voditeljih — o tem se da samo ugi-bati. Kljub temu se je ohranilo nekaj listin iz tiste dobe, ki nam nudijo jasno sliko o poteku punta, zlasti pa o njegovih ciljih. Kmetje so hoteli v Zagrebu postaviti svojo vlado, ki pa bi bila v soglasju s cesarjem. Zahtevali so odpravo tlačanstva in stanovskih privile-gijev, odstranitev davčnih iztirjevalcev, odpravo carine in mitnine, svobodno trgovino itd. Obljubljali so, da bodo sami pobirali davke in skrbeli za obrambo meje pred Turki. Že iz navedenega jasno spoznamo, da so se v njih zahtevah skrivali zametki idej, ki jih je zastopala pozneje francoska revolucija. V osnovi so to bile težnje

po demokraciji, kajti kmetje so hoteli samo zaščititi svoje pravice in so zahtevali toliko svobode, kolikor so je po svojem mišljenju potrebovali. Samo po sebi se razume, da so se tega plemiči ustrašili in da so se nenadoma znašli vsi bivši nasprotniki v skupnem taboru in v skupni borbi zoper kmete. Tudi verske razlike so odpadle, kajti uresničene kmečke zahteve bi pomenile likvidacijo fevdalizma. — Iz vseh listin, kar se nam jih je ohranilo, dobimo jasno podobo samo o glavnem vojaškem voditelju tega upora — o Iliji Gregoriču. Matija Gubec je prešel v legendo. Ljudska povest iz Žagorja celo pravi, da ni bil premagan; odprla se je gora in skrila v svoje okrilje njegovo vojsko, ki čaka tam na dan, ki bo povrnil kmetom »staro pravdo«. Za zagorskega kmeta je nam znana pripovedka o kralju Matjažu — pripovedka o kmečkem kralju Matiji Gubcu. Če skušamo odlučiti vse legendarno z njegove osebe in če ga poleg tega primerjamo z različnimi voditelji drugih kmečkih uporov, si vendarle lahko ustvarimo vsaj približno njegov lik. Seveda nas lahko kdo zavrne, češ tak lik spada bolj v leposlovje kot v zgodovinopisje, toda drznem si trditi, da resnični Gubec ni mogel biti kdove kako drugačen, kakor ga prikazujem v svoji drami. Verem, pošten, kmečko trd, tudi trmoglav, dober govornik, fanatik kmečke pravice in borec, ki je šel kot krščanski mučenik v strašno smrt. Podobno kot Doža, Calle, Tylor, Münzer itd. Da je pri njem kot izrazito kmečkemu govorniku prevladovala čustvena stran, o tem niti najmanj ne dvomim. Gregorič pa je bil vojak od pete do glave. Napravil je velikopotezen vojni načrt za pohod kmečke vojske. Dvakrat ali trikrat je bil od Turkov ujet, pa jim je vedno ušel. Da se ni gospoda tako hitro združila in razbila posamezne kmečke oddelke, bi se bila pod Gregoričevim vodstvom zbrala ogromna kmečka armada, ki bi ji ne bil nihče kos. Zato je bil glavni namen banskih generalov, preprečiti združitev kmečke vojske. — Puntarji so imeli zveze po Slavoniji, Štajerski, Kranjski in Koroški, baje so se jim hoteli priključiti še istrski kmetje.

Dr. K. B.

